ԴՊՐՈՑ

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԽՄԲԱԳԻՐ — ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ Վ.Հ.ՀԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԲԱՍՏԱՄԵԱՆ.

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

№ 10 1875—1876 ԱՊՐԻԼ.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ա. Մասն. Եր֊ես.

1. Ուսումնարանական գործի դրութիւնը կովկասեան փոխարքայութեան մէջ . . . . . 365—369
2. Աշակերտների տօնախմբութիւններ Ջուիցերիայում (Շվեյցարիա) . . . . . 370—374
3. Կիսատոր սկզբունքներ մանկավարժութեան (կշար.) 375—383
4. Դպրոցական առողջապահութիւն (կշար.) . 384—400

Բ. Մասն.

1. Անցեալ եւ նորա կեանքը . . . . 365—378
2. Թէյ եւ նորա պատրաստութիւնը . . . . 379—385
3. Նիւրենբէրգեան ճռւ կամ ծոցի ժամացոյց (վերջ.) 386—400

ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ Ս. ԳԱՅԻԱՆԵԱՆ ՎԱՆԻՑ.

ՌՑԻԴ — 1876

ԳՕՐՈՑ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

№ 10 1875—1876 ԱՊՐԻԼ

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

1876 ամի

ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ Ս. ԳԱԳԻԱՆՑԱՆ ՎԱՆԻՑ.

Дозволено Цензурою. Тифлисъ, 7 Іюня 1876 г.

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

ՌԱԶՄԱՆԿՈՒԹԻՒՆ.

1. Ուսումնարանական գործի դրութիւնը Կովկասեան Փոխարքայութեան մէջ։
2. Աշակերտների տօնախմբութիւններ Ջուիցէրիայում (Շվէյցարիա)։
3. Գլխաւոր սկզբունքներ մանկավարժութեան։
4. Դպրոցական առողջապահութիւն։

ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻ ԴՐՈՒԹԻՒՆԸ ԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ՓՈԽԱՐՔԱՑՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ։

Պետերբուրգում կայ Մանկավարժական Ընկերութիւն, որը ունենում է նիստեր ամենայն շաբաթ երեկոյ։ Անցեալ 1875 թուականի Սեպտեմբերի 6-ին այդպիսի նիստերից մէկի մէջ ներկայ գտանուել է Կովկասեան Փոխարքայութեան Ուսումնական Շրջանի Հոգաբարձուն, Պ. Նէվէրովը, որը պատուաւոր անդամ է նոյն Ընկերութեան։ Պ. Նէվէրովը նիստի մէջ բերանացի հաղորդել է համառօտ տեղեկութիւններ Կովկասեան Փոխարքայութեան մէջ լուսաւորութեան տարածման գործի մասին։ Այդ տեղեկութիւնները թէեւ չեն եղել աւելի ամիսով եւ աւելի շաղկապաւոր, քան որում ասուել են յանպատրաստից, բայց այնու ամենայնիւ շարժել են լսողների ուշադրութիւնը այն առթիւ, որ յետոյ դարձ հաղորդուեցան ռուսական զանազան լրագիրներում։ Մենք շտապում ենք այդ հետաքրքրելի տեղեկութիւնները ծանուցանել նաեւ մեր ընթերցողներին, թէեւ փոքր ինչ ուշացրինք նիւթերի շատութեան եւ մի քանի այլ պատճառներով։ Այդ տեղեկութիւնները մենք քաղում ենք Детскій Содъ մանկավարժական ամսագրից(*)։

(*) Տե՛ս, Детскій Содъ, 1875 г., № 10, стр. 410—413։

«Ծողովումը ներկայ էր Ընկերութեան պատուաւոր անգամը—Պ. Կառավարիչը ուսումնարանական մասին Կովկասում, որը մատոյց շատ ախորժելի ընծայ ներկայ գտանուողներին—հաղորդելով ուսումնական գործի ընթացքի մասին Կովկասում, թէ եւ այդ տեղեկութիւնները չունէին ամփոփութիւն, որովհետեւ այդ կատարուեցաւ յանպատրաստից:

«Նա սկսեց իւր տեղեկութիւնները համառօտ պատմական հայացքով դպրոցական գործի մասին Կովկասում: Պ. տեղեկատուողի խօսքով Վրաստանը Ռուսաստանի հետ միաւորվելուց յետոյ (ներկայ դարուս սկզբում), 20 թուականներում, Թիֆլիզում հաստատուեցաւ գիմնազիա: Աշակերտներ գրաւելու համար պարգեւ նշանակուած էր 25 ռ. ծնողներին, որք տալիս էին իւրեանց զաւակները գիմնազիա (այն ժամանակին նայելով այդ բաւական մեծ պարգեւ էր): Ապա, 10 կամ 15 տարուց յետոյ գեներալ—գուբերնատորի մտքով Թիֆլիզում հաստատուեցաւ լգական ուսումնարան մի եւ նոյն հիմանց վերայ, ինչպէս որ Եւրոպական Ռուսաստանում: Կովկասեան հիւսիսային մասնում նոյնպէս բացուած էր գիմնազիա Ստաւրապոլ քաղաքում: Իշխան Վարանցովի փոխարքայութեան ժամանակ բացուած էր մի գիմնազիա եւս Քութայիսում. եւ կազմակերպուած էր առանձին վարչութիւն, որոյ կառավարիչն էր Պ. Սէվէօնովը: Ահա՛ նա իսկ հղացաւ բախտաւոր միտք թէ՝ ժողովրդական լուսաւորութեան հաստատ գործը կարելի է ապահովացնել միայն այն ժամանակ, երբ նորա գործակատարողները պատրաստուած կլինին իւր տեղում: Եւ ահա 1851 թ. Սեւաստապօլի գիմնազիային կից բացվումէ բարձր

մասնագիտական դասարան վարժապետներ պատրաստելու համար։ Այսպէս ուրեմն դեռ շատ առաջ քան թէ Ռոստոնում կբացուէին վարժապետանոցներ՝ կանոնաւոր կերպով վարժապետներ պատրաստելու միտքը իրագործութիւն ստացաւ Կովկասում։ Նորանից յետոյ Ստաւրապոլի գիմնազիայի վերատեսուչ նշանակուած էր ինքն Պ. Նեվէրովը։ Բայց շուտով Վարանցովի հեռանալուց յետոյ գործի դրութիւնը փոխուեցաւ այսպէս—Կովկասեան հոգաբարձութիւնը խափանուած էր, իսկ դպրոցները ստորադրուեցան վարչական իշխանութեան (գուբերնատորներին)։

Վերջապէս երբ Կովկասեան փոխարքայի պաշտօնը ստացաւ Նորին Կայսերական Բարձրութիւն Մեծ Իշխան Միխայիլ Նիկոլայեվիչը, բոլորը կերպարանափոխուեցաւ։ Առաջին օրից նորա ուշադրութիւնը դարձուցած էր ուսումնական գործի կանոնաւոր կազմակերպութեան վերայ։ Ահա որպիսի դրութեան մէջ էր այդ գործը—բոլոր նահանգներում եւ գաւառներում կար ընդ ամէնը 4 գիմնազիա եւ 20 սկզբնական դպրոցներ։ Մեծ Իշխանի 12-ամեայ կառավարութեան ընթացքում դպրոցների թիւը շատացաւ երեք անգամից աւելի։ Այսպէս ը. երկու գիմնազիային կից բացուած են զուգընթաց դասարաններ եւ հաստատուած են 3 բէալական ուսումնարաններ, Թիֆլիզի գիմնազիայի բոլոր եօթը դասարանները ունին զուգնթաց դասարաններ, եւ կայ 800 աշակերտ. Քութայիսի գիմնազիան ունի վեց դասարանի յետ առաջինից մինչեւ վեցերորդը զուգնթաց դասարաններ եւ 600 աշակերտ։ Բացի սորանից՝ բացուած են վեց պրոգիմնազիա, երկու վարժապետանոց հիւսիսային մասնում—Կուբանի նահանգում, եւ վերջապէս քարձրա-

գոյնս հրամայած է բանալ վարժապետանոց Թիֆլիզում առանձին հիմանց վերայ (ինչպէս Իրկուտսկայում եւ Կազանում)։ Այսպէս՝ գործնական դպրոցում կլինի երկու բաժանմունք — հայոց եւ վրաց,— ուրեմն աշակերտները փոքրը առ փոքր կծանօթանան ռուսերէն լեզուի հետ իւրեանց մայրենի լեզուի միջնորդութեամբ։

Վարժապետանոցները բանալուց յետոյ հնարաւոր կլինի ժողովրդական լուսաւորութիւնը Կովկասում կանգնացնել հաստատ հիմանց վերայ եւ միայն այժմ կարելի է ճիշտ իմաստով խօսել ժողովրդական լուսաւորութեան վերայ Կովկասում։

Նոյնպէս մոռացուած չմնաց իգական սեռի լուսաւորութիւնը։ Նորին Կայսերական Բարձրութեան Թիֆլիս գալուց առաջ կար երկու իգական ուսումնարան — ինստիտուտ եւ ուսումնարան Ս. Նունէի, որը հաստատուած էր իշխանուհի Վարանցովի նիւթական միջոցներով։ Սոցանից առաջինը Պ. Նեվէրովը գտել էր ոչ բոլորովին գոհացուցիչ դրութեան մէջ, զօ. նա նկատեց որ ֆրանսերէն լեզուն ուսուցանվումը 7-րդ դասարանից (փոքր դասարան) սկսած, ուր մտնում էին աղջկերք, չիմանալով ռուսերէն խօսել։ Այս պատճառով առաջին ուշադրութիւնը դարձուցած էր նորա վերայ որ՝ ստացուի ինստիտուտի կանոնադրութեան փոփոխութիւնը համաձայն տեղական պայմաններին։ Եւ շնորհիւ ազդեցութեան Նորին Կայսերական Բարձրութեան Մեծ Իշխանուհի Օլգայ Ֆէօդորովնայի, իգական սեռի ուսումնարանները ստացան դրութիւն համապատասխան այժմեան մանկավարժական պահանջմանց, եւ այժմ, բացի վերոյիշեալ երկու ուսումնարաններից, հաստատուած կան

տասնից աւելի իգական գիմնազիաներ եւ պրոգիմնազիաներ Կովկասու եւ Անդրկովկասու զանազան մասներում։

Իսկ ինչ որ վերաբերվում է ժողովրդական դպրոցներին, նոցա թիւը համարեա կրկնապատկուեցաւ վերջին տասը տարում. նոցա մէջ նշանաւոր մասը հայկական դպրոցներ են, որոց պահպանութեան համար տեղական բնակիչք (այսինքն՝ հայերը) ծախքում են բաւական նշանաւոր գումարներ։ Բայց ներկայ ժամանակում նոցա (այսինքն՝ դպրոցների) գործերը վատթար ինչ կերպարանափոխուեցան հետեւեալ պատճառով։ Մինչեւ 1873 թուականը այդ դպրոցները գտնւում էին ուսումնական տեսչութեան եւ մինչեւ անգամ տեղական վարչութեան (ադմինիստրացիայի) հսկողութեան տակից, եւ մնում էին այսպէս ուրեմն բոլորովին ինքնակալ։ Ուսումնառութիւնը դպրոցներում ունէր բոլորովին կրօնական ուղղութիւն եւ կատարվում էր յատկապէս հայկական լեզուով։ Իսկ վերջին ժամանակում նոքա ենթարկուած են, ընդհանուր հիման վերայ, տէրութենական վերահսկողութեան։ Նոցա մէջ մուծուած է ռուսերէն լեզու եւ դասատուութիւնը աշխարհագրութեան եւ պատմութեան կատարվում է արդէն ռուսերէն լեզուով։

ԱՇԱԿԵՐՏԱՑ ՏՕՆԱԽՄԲՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԶՈՒԻՑԵՐԻԱՑՈՒՄ։

Դպրոցի ազդեցութիւնը աշակերտների վերայ չէ սահմանափակւում յատկապէս դասերով եւ դիտութիւններով, որը սահմանւում նոքա նորա մէջ, այլ մի եւ նոյն կերպով ուրախութիւնները եւ զուարճութիւնները, զորս ժամանակ առ ժամանակ դպրոցը տալիս է իւր սանիկներին, ազդում են մանուկների մտաւորական եւ բարոյական զարգացման վերայ։ Ի հարկէ բոլորը կախում ունի այդպիսի ուրախութիւնների եւ զբօսանքների նպատակայարմարութիւնից։ Ով չգիտէ որ՝ ջերմ եւ քաղցր յիշատակը դպրոցի մասին, ուր մենք սովորել ենք, չէ շաղկապուած միայն այն օգտի հետ, որը մենք ստացել ենք այդ դպրոցում, այլ նաեւ այն ուրախ ժամերի հետ, որը մենք անցուցել ենք նորա մէջ եւ նորա շնորհիւ։ Եւ որչափ սերտ շաղկապով կապակցում են այդ տեսակ զբօսանքները եւ տօնախմբութիւնները աշակերտներին ուսուցիչների հետ եւ որչափ օգուտ կայ առաջինների, այսինքն աշակերտների համար այդպիսի կապակցութիւնից։

Գերմանիայում համարեա իւրաքանչիւր դպրոցը ունի իւր տարեդարձական տօնախմբութիւնը. իսկ Զուիցերիայի քաղաքներում, որոց բնակիչների թիւը համեմատաբար շատ մեծ չէ, տարին մի անգամ կատարւում է տօնախմբու-

թիւն բոլոր հասակների եւ դպրոցների համար։ Այդ տօնախմբութեան ծրագիրը շատ ընդարձակ չէ, բայց այնու ամենայնիւ պատճառում է շատ բաւականութիւն եւ միխիթարութիւն ոչ միայն մանուկներին, այլ եւ նոցա ծնողներին—քաղաքի հասակառու բնակիչներին, որովհետեւ այդպիսի տօնախմբութեան, որը կատարվում է տոմորաբար ամառը կամ աշնան սկզբում, մանակցում են ամենեքեանք մեծից մինչեւ փոքրը։ Տօնախմբութիւնը կատարվում է բացօթեայ տեղում եւ շատ անգամ վրանների տակ, որը չինում են այդ նպատակով։ Տօնախմբութեան նախնթաց պատրաստութիւնները սկսվում են դպրոցներում մի քանի շաբաթ առաջ. ոմանք մեծ եռանդով վարժվում են մարմնամարզութեամբ, միւսները (բարձր դպրոցների աշակերտները) սերտում են դանազան երաժշտական գործիքների վերայ դուարճալի բանաստեղծական յօդուածներ, ոմայլին երաժիշտներից (աշակերտներից) կազմվում է երաժշտական խումբ տօնախմբութեան համար։ Նախընթաց օրը քաղաքի լրագիրների մէջ տպվում է յայտարարութիւն եւ ծրագիր առաջիկայ տօնախմբութեան մասին—բոլոր ընտանիքների մէջ ազահութեամբ կարդում են այդ ծրագիրը։

Կէս օրին դպրոցական բնակարանների առաջեւ (այստեղ տոմորաբար դպրոցները ըստ մեծի մասի ժողովուած են լինում մի եւ նոյն տեղում) հաւաքվում է քաղմաթիւ խումբ աղջկերանց եւ տղայոց եւ շարվելում դոյգ դոյգ հանդիսաւոր ընթացքի համար։ Փոքր աղջկերքը եւ տղայքը, զարդարած լուբեանց հայրենիքի դանազան նահանգների ազգային հագուստներով, տանում են երկար վայտերի վերայ այլ եւ այլ պարգեւներ, որը նշանակուած են ամենալաւ մարմնա-

մարդկերին տղերանցից եւ աղջկերանցից։ Մանուկների երկու կողմից գնում են հատակաւոր աշակերտուհիներ նոյնպէս զարդարուած վոգը ի շաւոխ իւրեանց նահանգական ազգային շորերով, ձեռքին բռնած ունելով գոյն զգոյն ծաղիկների փունջեր։ Դպրոցների լուսագոյն աշակերտուհիների գլխների վերայ միւս մանուկները բռնած տանում են ծաղիկներից հիւսած մեծ մեծ պսակներ։ Հանդիսաւոր ընթացքը վերջաւորվում է մեծ աշակերտներով եւ երաժիշտներով։ Բազմաթիւ ժողովուրդը ուղեկից է լինում հանդիսին բոլոր գլխաւոր փողոցներում եւ գնում է մինչեւ տօնախմբութեան տեղը, որոյ համար սովորաբար ընտրվում է բացօթեայ ընդարձակ տարածութիւն քաղաքից դուրս, համարեա միշտ անտառից կամ այգիներից մօտիկ։ Մանուկների խայտաբղետ խումբը, նոցա ուրախ եւ զուարթ դէմքերը, որք սքջունում են ծնողներին եւ ծանօթներին,—այս բոլոր տեսարանը հիանալի կապուտագոյն երկնքի տակ՝ գործում է մի առանձին վսեմ եւ քաղցր տպաւորութիւն։ Հրայանի ձայնը երբեւ նշանաբան բացում է ուրախութեան սկիզբը։

Աշակերտները ըստ իւրեանց հատակի կանգնում են շարք շարք եւ վարժապետի առաջնորդութեամբ կատարում են մարմնամարզութիւն երաժշտական ձայների ներդաշնակութեամբ։ Աղջկերանց համար կայ առանձին մարմնամարզութիւն — ազգային պարեր՝ նոյնպէս երաժշտութեան եւ երգեցողութեան ներդաշնակութեամբ։ Այդ միջոցին վրանների համար պատրաստում են նախաճաշ, մրգեղէն թեթեւ գինի մանուկների համար, եւ ուտելու ժամանակ ածում է քաղաքի երաժշտական խումբը։ Նախաճաշից յետոյ մանուկները սկսում են անտառում եւ պարտէզներում խաղալ,

երգուժեն, պարուժեն։ Երեկոյեան 5 ժամին նոքա դարձեալ հաւաքուժեն վրանների մօտ. մեծ աշակերտները կազմուժեն իւրեանցից շուրջ, որոյ մէջ կանգնացնուժեն ձեռայ չինած մի ամբիոն մանկավարժ հայտարարուժեն ճառ ասել պատանիներին։ Ճառի բովանդակութիւնը ի հարկէ վերաբերուժէ ուսման հարկաւորութեան, օգտին, եւլն։ Ցիշուժէ նաեւ թէ ի՞նչ է կատարուած վերջին ժամանակում այս կամ այն դպրոցի առաւելագոյն բարեկարգութեան եւ կատարելագործութեան համար։

Ճառերը վերջանուժեն ի հարկէ այնպէս, ինչպէս վերջանուժեն առ հասարակ բոլոր ճառերը, որք արտասանվուժեն Զուիցերիայում—այսինքն՝ յիշեցնելով թէ՝ ամենեքեանք, որպէս սովորողները, նոյնպէս եւ սովորացնողները, են դաւակներ մի ընտանիքի—մի մօր, սիրելի նոցա Զուիցերիայի։ Կեցցէ՞ Զուիցերիա, կեցցէ՞ մեր թանկագին եւ սիրելի հայրենիքը։ Պատանիները եւ մանուկները միաձայն եւ միաբերան կրկնուժեն եւ երեքկնում—կեցցէ՞ սիրելի հայրենիքը։

Տօնախմբութիւնը վերջանուժէ պարգեւների բաժանմունքով լաւագոյն մարմնամարզներին, եւ ամէն անգամ, երբ 8-9 տարեկան հաստատորիկ եւ կարճիկ մանուկը, տեսչի ձայնով կոչուած վերադառնուժէ իւր տեղը երկար փայտով, որոյ ծայրի վերայ կապած է նորա պարգեւը, գըլորվումէ ընդհանուր ծիծաղ եւ ծափահարութիւն։ Պարգեւները ի հարկէ ըստ մեծի մասին են գրքեր, թղթի պահարաններ, դաստատան պարագաններ, խաղալիկներ, պատկերներ, բայց լինուժեն նաեւ տաք ձեռնոցներ, տաք շապիկներ, կօշիկներ, եւլն. որք բաժանվուժեն ըստ մեծի մասին աղքատ աշակերտներին։ Տուն գնալուց առաջ մանուկները

մի անգամ եւս վայելումեն վրաններուն մրգեղէն եւլն. եւ ապա իւրեանց ծնողների հետ վերադառնումեն դէպի տունն: Մանուկների պատմութիւններին եւ ուրախութիւններին վերջ չկայ, մանաւանդ որ եւ հասկաւորները այգիսի դիպուածում մասնակցումեն նոցա ուրախութեանց եւ խօսակցութեանց:

Վերոյբերեալ նկարագրութիւնից երեւումէ թէ արշալոյսի մեծ եւ բազմակողմանի մանկավարժական նշանակութիւնունեն գպրոցական այսպիսի հասարակաց ծնանիմքութիւնները եւ զբօսանքները: Շատ ցանկալի կլինէր որ մեր գրպրոցների մէջ եւս մտնէր այս սովորութիւնը, որը այդքաւեւ վրկարար ազդեցութիւն կարող է գործել մեր գիւղական մանուկների սահմանափակուած երեւակայութեան եւ հոգեկան զգացմունքների ճնշուած դրութեան վերայ, մուտացնել տալով նոցա նաեւ իւրեանց կոպիտ եւ վնասակար իսկ երբեմն եւ անբարոյական խաղերը եւ յիշողները:

ԳԼԽԱՒՈՐ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐ ԱՍՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹԵԱՆ։

(Շարունակութիւն, տե՛ս ԳՊՐՈՑ № 9, մասն Ա.)

Դրական կողմն կրթութեան։

Կրթողը պիտի զարգացնէ մանկան մէջ ինքնագործունէութիւն։ Մանուկը ամենայն հաստակութեամբ պէտք է ինքըն անձամբ անձին անէ իւր համար այն ամենը, ինչ որ կարող է, նա պէտք է սովորի ինքնին հագնուիլ, երեսը լուանալ, բերել, տանել, մնքրել, եւ բոլոր պիտոյքները անձամբ անձին կատարել։ Դորանով զարգանում է ոչ միայն յաջողակութիւն եւ ճարպիկութիւն շարժմունքների մէջ, այլ եւ խելքը եւ շատ օգտակար է բարոյականութեան կողմից։

Անշահասիրութիւնը զարգանում է ինքն ըստ ինքեան իւրաքանչիւր մանկան մէջ. առողջ մանուկը չէ կարող մնալ պարապ, առանց գործի, եւ եթէ նորան չարգել են՝ նա ամբողջ օրը աշխատում է, գործ է կատարում ըստ իւր կարողութեան։ Բայց կրթողը պիտի հսկէ եւ աշխատէ նորանոր նիւթեր տալ նորան եթէ նոքա սպառել են, եւ եթէ հարկաւոր կլինի նաեւ օգնել նորան նոր եւ անծանօթ աշխատութիւնը կատարելու համար։

Արիութիւնը շատ օգտակար յատկութիւն է հասատկառուս մարդու համար մինչեւ անգամ առօրեայ կեանքում, եւ մանաւանդ երբեմնական անակնկալ դիպուածներում: Կրթողը պիտի օրինակ տայ արիութեան: Կեանքը շատ դիպուածներ է տալիս առ այդ, որ հրդեհի, ջրհեղեղի ժամանակ, եւլն: Զանազան մարգոց երեւելի արիութեան եւ քաջութեան գործքերի պատմութիւնները շատ օգնում են այդ յատկութիւնը զարգացնելուն:

Ժրգասիրութիւնը եւ ջիջողութիւնը կամ ներողամտութիւնը դէպի ուրիշները այնպիսի յատկութիւններ են, զորս ամեն մի կրթողը պիտի մշտի նկատի ունենայ: Ի հարկէ լաւագոյն միջոցն այդ յատկութիւնները մանկան մէջ զարգացնելու համար—է ցուցանել նորան արժանաւոր օրինակներ ոչ թէ պաշտօնական նուիրաբերութիւններով եւ այլ տեսակ բարերարութիւններով, որք անհասկանալի են մանկան համար, այլ ամենօրեայ կեանքում, վարմունքով ամենեցուն հետ, ծառաների, աղքատների, հիւանդների, որբերի, օտարականների, եւ նոյն իսկ մանուկների հետ:

Ահա այն բարոյական յատկութիւնները, որոց մասին պիտի հոգայ կրթողը: Իսկ մտաւոր յատկութիւններն են—զարգացնել նկատողութիւն, ուշադրութիւն, եւ յիշողութիւն: Այս յատկութիւնները զարգանում են մասամբ իւրք պարապմունքներով, որոց մասին առանձին կխօսուի, իսկ գլխաւորապէս նոյն իսկ կեանքի զանազան դիպուածներով: Նկատողութիւնը զարգանում է ինքն ըստ ինքեան առողջ մանկան մէջ. հարկաւոր է միայն տալ նորան սկզբումը առաջին զարկ, այսինքն առաջին փորձ:

կրթողը պիտի մանկան ուշադրութիւնը միշտ գարձնէ գանազան առարկաների վերայ, զորս մանուկը թողնուած առանց ուշադրութեան, նոցա տեղափոխութեան եւ կերպարանափոխութեան վերայ, եւլն։

Ցիշողութիւնը զարգանուած խօսակցութեամբ այն առարկաների մասին, որը տեսել է մանուկը։ Մանկան կեանքի մէջ պատահումեն ամենայն օր հաղար տեսակ անցքեր եւ դիպուածքներ, եւ դոցանից նշանաւորների վերայ խօսակցութիւններ բանալ մի քանի ժամանակից յետոյ—ահա միջոցը յիշողութիւնը զարգացնելու։

Այս է դրական կողմը կրթութեան։

Բացասական կողմն կրթութեան։

Կրթողի գլխաւոր գործից մին է խափանել եւ չթոյլ տալ որ զարգանան մանուկների մէջ վատ յատկութիւնները։ Մեր ժամանակ բոլոր մարդիկ միշտ մանուկներին օրինակ են տալի անձնասիրութեամբ եւ աշխատութեամբ յաջողակել բոլորը։ Կրթողը պիտի ջանք դնէ խափանել այդպիսի յատկութիւնները։ Հասակաւոր մարդից հեռու են շատ ազնիւ մտքեր եւ զգացմունքներ, բայց նորա անձնասիրութիւնը թերեւս ներելի է, որովհետեւ կեանքի փորձառութիւնը, թերի հասկացած, կարող էր տալ նորան այն գաղափարը թէ՝ ըստ որում ոչ ոք չէ հոգում նորա գոյութեան համար, ապա ուրեմն նա ինքն պարտաւոր է բոլոր ոյժը թափել՝ ուրիշների հետ միասին լողալու կեանքի գետի մէջ, որպէս զի յետ չմնայ։ Բայց հարցնումենք ի՞նչ հարկաւորութիւն կայ որ մանուկը անձնասէր լինի. կայ աւելի վատ բան քան թէ երբ մանուկը մտածումէ որ՝ ամենայն բան եւ ամենեքեանք

ստեղծուած են նորա համար եւ թէ միայն նա ինքն պիտի օգուտ քաղէ եւ վայելէ ամենայն բան։ Այդպիսի մանուկ բոլորովին անկարող է զարգացնել իւր մէջ ուրիշ լաւ յատկութիւնները։ Նա կարող է լինել խելացի, բայց անձնասիրութիւնը սահմանափակումէ եւ ճնշումէ զարգացումն բոլոր մարդկային լաւ յատկութիւնների։

Շատ վնասակար յատկութիւն է ա տ ա խ օ ս ու թ իւ ն ը այս յատկութիւնը յառաջացնումէ եւ զարգացնումէ ուրիշ շատ տեսակ վնասակար յատկութիւններ, զո՝ ա ն ա ր դ ա ր ու թ իւ ն, ն ե ն գ ա մ տ ու թ իւ ն, խ ա ր դ ախ ու թ իւ ն, գ ո ղ ու թ իւ ն, եւլն։ Բաւական դժուար է ջնջել այդ յատկութիւնները, երբ դոքա արդէն զարգացած են, վասնորոյ կրթողի պարտքն է նոցա ծագման առաջը առնել կամ նուազացնել եւ խափանել նոցա իւրեանց ծագման նոյն իսկ սկզբում։ Նոյնպէս շատ վնասակար յատկութիւններ են կ ա մ ա կ ո ր դ ու թ իւ ն ը եւ ա ն հ ն ազ ան դ ու թ իւ ն ը, նաեւ շ ա տ ախ օ ս ու թ իւ ն ը, հ պ ա ր տ ու թ իւ ն ը, ե ր կ չ ո տ ու թ իւ ն ը, դ ր պ ա ր տ ու թ իւ ն ը, ն ա խ ա ն ձ ը, դ իւ ր ա գ ր գ ռ ու թ իւ ն ը, թ ե թ ե ւ ա մ տ ու թ իւ ն ը, եւլն։ Դժուար է առաջ բերել մի որոշ հրահանգ կամ կանոններ այդ եւ դորցապիսի վատ յատկութիւնները խափանելու կամ չափաւորելու համար, որովհետեւ իւրաքանչիւր դիպուածումն հարկաւոր է առանձին միջոց եւ հնարք, եւ բոլոր յաջողութիւնը այս կողմից կախումն ունի անմիջապէս կրթողի անձնական հմտութիւնից եւ այլ կարեւոր յատկութիւններից։

Վարձատրութիւն և պատիժ։

Կանոնաւոր մանկավարժութեան մէջ չպիտի լինի ո՛չ վարձատրութիւն եւ ո՛չ պատիժ։ Երբ կրթողը արժանապէս գնահատուած աշակերտի վարմունքը եւ աշխատութիւնը — գովաբանութիւնը կամ յանդիմանութիւնը, — այնինքն խրախուսանքը շարունակել սկսած գործը, կամ շարժումն մանկան մէջ ուժգնութեան առ իւր վարմունքը եւ գործը ուժգնութիւն — որը յարուցանում է ցանկութիւն ուղղել վարմունքը կամ գործը, — է արդէն վարձատրութիւն կամ պատիժ։ Բայց երբ կրթողը գործ ունի արդէն հասակ առած եւ վատ յատկութիւններ ունեցող մանուկների հետ, յայնժամ հարկաւոր է լինում գործածել երբեմն վարձատրութիւն եւ երբեմն պատիժ։ Երբ մանուկը այնպէս ծոյլ է որ՝ ոչ մի հնարքով չէ կարելի շարժել նորան դէպի մտաւոր կամ ֆիզիքական գործունէութիւնը, այդպիսի մանկան վերայ վարձատրութիւնը կարող է ունենալ միակարար ներգործութիւն, Միայն հարկաւոր է ամենայն տեսակ դիպուածներում այդ միջոցը գործածել մեծ զգուշութեամբ։

Պատիժը աւելի մեծ դեր է խաղում մանկավարժութեան մէջ. սորա մասին շատ գրուածներ եւ դատողութիւններ կան, բայց այնու ամենայնիւ սա է դեռ եւս չլուծուած խընդիրներից միւնը։ Ամենայն ոք վարվում է ըստ իւր նկատողութեան, իսկ հայեցքները լինում են զանազան տեսակ։ Միայն մի կէտի մէջ միտքը միաձայն է ամենեքեանք համաձայն են — այն է թէ՝ չպիտի գործածուին մարմնական պատիժները, որոց վերաբերում են կանգնացնելը անկիւնում, ծունկի վերայ հագցնելը ծաղրաշարժ գլխարկի (գալփաղ), լեղուի,

զրկելը կերակրից, եւ՛ն, որպիսիքը առաւտաձեռնութեամբ գործածումէին հին մանկավարժները։ Պատիժը չպիտի կայանայ նորա մէջ որ՝ մանուկը չանէ մի բան ցաւի, զըրկանքի կամ ամօթի երկիւղով։ Պատիժը պիտի լինի այնպիսի ազդեցութիւն, որը՝ *համոզէ* մանուկը՝ թէ՝ նա վատ բան է անում, ուրեմն որը զարգացնէ ճանաչումն վատ բանի եւ ցանկութիւն գործել լաւ բան։ Ի հարկէ սորանից աւելի գժուար գործ չէ կարող լինել, որովհետեւ մինթէ յուսալի՞ է հիմնաւորապէս ջնջել մի վայրկեանում այն չարիքը, որը հաւաքուել էր, պատրաստուել էր, գուցէ երկար ժամանակի ընթացքում։ Ա՛յս պատճառով պատիժը, ուղղումն, պիտի լինի շարունակաբար, հետզհետէ։ Բացի սորանից՝ իւրաքանչիւր առանձին յանցանքը կամ վատ գործը պիտի պատժուի առանձին եւ դէպքին յարմար միջոցով։ Զկայ այնպիսի ընդհանուր ուղղիչ միջոց, որպիսի կարծումէին առաջ գանակոծութիւնը (ւիայտ, բօզգի)։

Հաղաքավարութիւն։

Բաւական չէ որ մանուկը լինի խելօք, դիտուն, աշխատասէր, այլ հարկաւոր է որ նա լինի նաեւ քաղցրաբարոյ եւ քաղաքավարի։ Ի հարկէ վնասակար է զարգացնել նորա մէջ չափազանցութեամբ շռայլ եւ անպարկեշտ վարմունքը, որը կոչվում է մեծատանց քաղաքավարութիւն. բայց հարկաւոր է որ՝ մանուկը ճանաչէ ուրիշի պատիւը, յարգէ նորա իրաւունքները, մանկակից լինի մեծեր խօսակցութեան ըստ յարմարութեան, չխանգարէ ուրիշի ազատութիւնը, չխափանէ դասատան լռութիւնը, չարգելէ ընկերի պարապմունքը, եւ՛ն։ Ա՛ռ հասարակ մանուկը երբեմն պիտի

զսպէ իւր կամքը եւ ազատութիւնը յօգուտ ուրիշների, որովհետեւ նոյնը անուանեն ուրիշները յօգուտ նորա։

Հագուստ և կերակուր։

Հագուստը եւ կերակուրը այնպիսի նշանաւոր պայմաններ են մանկան ֆիզիքական զարգացման համար որ՝ կրթողը միշտ ծանր ուշադրութիւն պիտի դարձնէ նոցա վերայ։ Նա պիտի բոլորովին մերժէ անյարմար հագուստը։ Նեղ ոտնամանը արգելում է մինչեւ անգամ լաւ աշակերտին ուշադրութեամբ լսել վարժապետի խօսքը։ Կերակրի մասին կրթողը պիտի հսկէ որ՝ լինի առողջարար եւ սննդարար, մանուկը պիտի ազատօրէն ուտէ այնքան որքան կամենում է, ապա թէ ոչ նա կամ չի կշտանայ եւ կամ կուտէ չափից շատ, եւ առ հասարակ երբ մանուկը կերակրի կողմից չունի բնական ազատութիւն, նա ստանում է ագահութիւն եւ որկրամոլութիւն։ Հարկաւոր է միայն հսկել որ մանուկը ուտէ ոչ թէ ժամանակ—անժամանակ եւ անդադար, այլ որոշեալ յարմար միջոցներում, որպէս զի ոչ շատ քաղցած մնայ եւ ոչ առանց ախորժակի ուտէ։

Կրթողի վարմունքը մանուկների հետ։

Կրթողի վարմունքը մանուկների հետ նախ եւ առաջ պիտի լինի բնական։ Մի քանի մանկավարժներ հարկաւոր են համարում աւելի խստաբարոյ երեւալ մանուկներին, քան թէ են ինքեանք, այլք աշխատում են չափից դուրս քաղցրութեամբ վարուել։ այս երկու ծայրայեղութիւնը եւս հաւասարապէս վնասակար են։ Կրթողը պիտի նայէ մանուկների վերայ իբրեւ ինքեան հաւասար մարդոց վերայ,

միայն փոքր նորանից հասակով, եւ սիրտ լսօսէ նոցա հետ ծանրաբարոյութեամբ եւ պարզութեամբ, ինչպէս քոյր միւս մարդոց հետ, ի հարկէ նոցա մատչելի առարկաներէն մասին։ Ա յդպիսի վարմունքը զարգացնում է մանուկների մէջ հաւասարնծայութիւն դէպի ուրիշները։ Բայց հարկաւոր չէ մնալ միշտ պաղ եւ ցուրտ, այլ օգտակարար է երբեմն խաղալ, հանաք անել զուարճանալ նոցա հետ, որով մանուկները սատանուհեն առանձին սէր եւ համակրութիւն դէպի կրթողը, արժանաւոր յարգանքի եւ պատուի հետ միասին։

Զարգացումն մարմնական ոյժերի։

Ա յժմեան կրթութեան մէջ մեծ անուշադրութեամբ թողուցած է լինում մարմնաւոր ոյժերի զարգացումն։ Ա յս պատճառով, այլ եւ չափազանց մտաւոր աշխատութեան ազդեցութեամբ, ներկայ ուսումնական երիտասարդ սերունդը է նուազ, կարճահասակ, հիւանդոտ, մինչդեռ մուտաւորապէս չզարգացած գիւղական ժողովուրդը աւելի ուժեղ է, որովհետեւ աւելի զարգացնում է իւր մարմնական ոյժերը ըստ յատկութեան իւրեանց պարապմունքներին։

Դպրոցում մարմնամարզական գործիքները նոյնպէս հարկաւոր են, որպէս սեղանները, նստարանները եւ գրքերը, որովհետեւ ոմն աւելի հարկաւոր է շարժողութիւնը, եթէ ոչ աշակերտին, որը մի քանի ժամ շարունակ աշխատեցնում է իւր ուղեղը։

Գերմանացւոց դպրոցներում ուսուցիչը նկատելով որ դասի ժամանակ աշակերտները ձանձրացել են, անուշադիր են, ընդմիջում է իւր դասը մի քանի րոպէ եւ սկսում է նոցա հետ անել մարմնական շարժմունքներ ձեռքերով, ոտնե-

րով, մէջքով, որով աշխոյժ եւ արթնութիւն են ստանում աշակերտները եւ ինքն ուսուցիչը։—Ֆիզիքական ոյժերի զարգացման շատ նպաստում է լողանալը սառը ջրի մէջ, որը ոչ միայն զուարթացնում է մարմինը, այլ եւ պահպանում է յաճախական մրսելուց։

Զարգացումն արտաքին զգայարանաց։

Արտաքին զգայարանքները իւրեանց լիակատար զարգացման համար պահանջում են շատ վարժողութիւններ։ Ամենից շատ զարգանում է տեսողութիւնը, բայց ըստ մեծի մասին մի ուղղութեամբ. մենք միշտ տեսնում ենք առարկաները մի եւ նոյն տեղում, բայց շատ օգտակար է ընտելանալ նայել եւ հեռու եւ մօտիկ։ Աչքի այդպիսի վարժողութիւնը աւելի յարմար է կատարել աշակերտների ճանապարհորդութեանց ժամանակ ուսուցչի հետ։ Նոյնպէս հարկաւոր է զարգացումն լսողութեան։ Մեր ականջը լսում է, բայց ոչ ամեն ոք կարող է իսկոյն անսխալ որոշել թէ որ կողմից է լսվում ձայնը։ Ոմանք չեն լսում նուազ ձայները։ Լսողութիւնը վարժեցնելու համար կարելի է գործածել զանազան խաղեր։ Նշանափելիքի, ճաշակի (համ) եւ հոտոտելիքի զարգացումն չունի առանձին նշանակութիւն մանկավարժութեան համար։

(Կ. Պոլսոյ Ազգ.)

(Շարունակութիւն, տե՛ս ԴՊՐՈՑ № 9, մասն Ա.)

X.

Դպրոցների ծրագրները և պարապմունքները։

Դպրոցները ունենում են սովորաբար այնպիսի ընդարձակ ծրագիրներ եւ նպատակներ որ՝ հազիւ թէ կարելի է կատարել նոցա։ Դպրոցը ջանք է դնում տալ աշակերտին որքան կարելի է շատ գիտութիւն, եւ այդ պատճառով տալիս է քիչ։ Ուսումնական նիւթերը եւ պարապմունքները առաջարկվում են այնպիսի քանակութեամբ եւ որակութեամբ որ՝ միայն աւելի հանճարեղ աշակերտները կարող են մարսել այդ բոլորը։ Իսկ աշակերտների մեծագոյն մասն կամ ըմբռնում է սակաւ ինչ, եւ կամ ուժից դուրս ձգտելով ըմբռնել բոլորը՝ կորցնում է եւ այդ ոյժերը։ Շատ բան, ինչ որ դպրոցը առաջարկում է մանկան, կարելի է առաջարկել եւ ըմբռնել աւելի հասունացած հասակում։ Սորա մէջ է գլխաւոր պատճառը այն հանգամանքի որ՝ աշակերտների գիտեցածները դպրոցից դուրս գալուց յետոյ շատ շուտով մոռացվում են։ Հարցաքննութիւններից յետոյ

մի քանի օր անցած՝ աշակերտը լինում է բոլորովին թոյլ այն առարկայի մէջ, որոյ համար հարցաքննութեան ժամանակ ստացել է գոհացուցիչ նշան։

Դպրոցական ուսումնառութեան վնասակար ազդեցութիւններից մէկն էլ այն է որ՝ աշակերտները ծանրաբեռնւում են տնական պարապմունքներով։ Շատ ուսուցիչներ իւրեանց համար արժանաւորութիւն են համարում որ՝ պարապեցնում են աշակերտները ոչ միայն դպրոցում, այլ եւ խրատում նոցանից բոլոր ազատ ժամանակը նաեւ տան մէջ, սահմանելով այդպէս նոցա նստած մնալ համարեա ամբողջ օր եւ աշխատել առանց հանգստութեան։ Շատ անգամ 12—14 տարեկան տղան հազիւ գտնում է ժամանակ ամենահարկաւոր մարմնական շարժողութեանց, ղբօսնելու, իւր ընտանիքի անդամների հետ խօսելու համար, այլ աշխատում է առաւօտեան եւ երեկոյին, միշտ զբաղուած է եւ այդ պատճառով աւելի ծանրաբարոյ է քան թէ կրկայելը նորա հասակին, տրտում է, խորշում է հասարակութիւնից։ Ցնայլն բժիշկները միշտ բողոքում են այդ բանի դէմ, բայց նոցա ձայնը անզօր է դպրոցական կարգապահութեան խստութեան առաջեւ, աշակերտի երկիւղի առաջեւ թէ՝ չլինի աշխատասիրութեան պակասութեան պատճառով ստանայ իբրեւ պատիժ կրկնապատիկ աւելի դասեր։

Ցայտնի են շատ օրինակներ որ՝ այդպիսի անընդհատ եւ սաստիկ պարապմունից պատճառով՝ աշակերտները տարէ ցտարի նուազում են մտաւոր ոյժերի կողմից, որոնց հետեւ ուղեղի մշտական հզօր գործունէութիւնը, նստողական կեանքը, մաքուր օդի պակասութիւնը, գործում են քայքայող ազդեցութիւն կազմուածքի վերայ։ Չէ կարելի նոյնպէս

գովել մի քանի ուսուցիչների այն սովորութիւնը, որով տա-
լիս են նոքա աշակերտներին աշխատութիւններ նա եւ ա-
մառային արձակուրդի ժամանակ։ Արձակուրդի կամ ազա-
տութեան կարեւորութիւնը հիմնուած է զարգանդող կազ-
մուածքի անհրաժեշտ պահանջմունքների վերայ։ Ցանձնե-
լով աշակերտին արձակուրդի համար աշխատութիւններ՝
ուսուցիչները անշուշտ արհամարհումեն այդ պահանջ-
մունքները եւ ոչնչացնումեն նոյն իսկ արձակուրդի նշանա-
կութիւնը, Չէ պէտք մոռանալ որ՝ աշակերտը ընդունակ
չէ տնտեսաբար գործածել իւր ժամանակը, վասնորոյ ար-
ձակուրդի պարապմունքը կատարումէ նա ոչ թէ փոքր առ
փոքր, այլ բոլորը միասին արձակուրդի վերջերում եւ ու-
րեմն մեծ ճնշողութեամբ։ Շատ ուսուցիչներ հասնումեն
ծայրահեղութեան աստիճանին իւրեանց ուսուցչական ջեր-
մեռանդութեան մէջ եւ այդ պատճառով՝ ոտնակոխ անե-
լով կազմուածքի ֆիզիքական իրաւունքները, անգիտակցա-
բար, բայց մեծ եռանդով նպաստումեն մանկական առող-
ջութեան խանգարման։ Բայց աւելի ցաւալի է եթէ ուսու-
ցիչը ունի ոչ անկեղծ ցանկութիւն, այլ ընդհակառակն։
Շատ վարժապետներ աշխատումեն պատրաստել
աշակերտները հարցաքննութեանց համար այնպէս, ինչպէս
մի զօրապետ պատրաստումէ իւր զինուորները զինահան-
դիսի համար, եւ եթէ մենք կենայենք այդպէս պատրաս-
տած աշակերտների վերայ՝ կտեսնենք ծրչացի դէղնած երես-
ներ, անկեանք աչքեր, ընկած կուրծքեր, կորացած մէջքեր։

Մանկան ուղեղի զարգացման վերայ ունեցած խելացի հո-
գացողութեան հետ՝ հարկաւոր է զուգընթացաբար հոգա-
ցողութիւն ունենալ նաեւ նորա արտաքին զգայարանների

եւ մանաւանդ տեսողութեան զգայարանի (աչք) զարգացման վերայ։ Տեսողութիւնը մարդուն զգայարանների մէջ ամենաազնիւն է եւ ամենակարեւորը։ Այս զգայարանի մանկավարժական նշանակութիւնն շատ մեծ է։ Բոլոր սկզբնական ուսմունքը հիմնուած է արտաքին տպաւորութեանց վերայ, որք ստացվըում են տեսողութեան զգայարանքով։ Այդ տպաւորութիւնները դառնում են հիմն մանկան մտաւոր զարգացման։ Նոքա տալիս են գլխաւոր նիւթ երեւակայացնելու, հասկանալու եւ մտածողութեան միւս զանազան գործունէութեան համար։ Բայց այդ նշանաւոր արտաքին գործարանը ենթարկվում է մեծ վտանգին դպրոցական ոստիկանատուութեան կողմից։ Տեսողութեան զանազան տկարութիւնները եւ մանաւանդ կարճատեսութիւնը դառել են սովորոյ երիտասարդութեան անխուսափելի յատկութիւն։ Դպրոցական ուսումնատուութեան վնասակար ազդեցութիւնը տեսողութեան զգայարանի զարգացման վերայ արդէն վաղուց դարձել է գիտնական հետազօտութեանց առարկայ։ Բժշկապետ Կոնի այս մասին կատարած բազմաթիւ հետազօտութիւնները Բրէսլավլի ստորին, միջնակարգ եւ բարձր դպրոցներում հաստատեցին որ՝ որքան բարձր է դպրոցը, այնքան աւելի շատ է նորա վնասակար ազդեցութիւնը տեսողութեան զգայարանի զարգացման վերայ, մանաւանդ կարճատեսութեան վերաբերմամբ։ Իսկ բժշկապետ Էրիսմանի հետազօտութիւրնները հաստատուվեն որ՝ կարճատեսութիւնը այնքան աւելի սաստիկ է լինում, որքան աւելի տարի մնում է աշակերտը դպրոցում։ Այսպիսի հետեւանքների պատճառն այն է որ՝ որքան դպրոցը բարձր է, այնքան նորա առարկաները դժուար են եւ այնքան ա-

ւելի պարապմունք են տալի աշակերտին։

Աչքի տկարութիւնների զարգացման վերայ խիստ մեծ ազդեցութիւն ունին դպրոցական դասագրքերը եւ գրաւոր պարապմունքները։ Դասագրքերը հազիւ երբեմն տպվում են նոյնպիսի հոգացողութեամբ, որպիսի հասարակութեան ընթերցանելի գրքերը։ Հասա եւ թխագոյն թուղթը, մանր եւ նուազ տիպը—են յատկութիւններ դասագրքերի մեծագոյն մասին։ Մանաւանդ այս պէտք է ասել հին կլասիքական հեղինակների եւ բառարանների մասին։ Հրատարակողները կամենալով աւելի էժան մատչելի կացուցանել իւրեանց գրքերը՝ աշխատում են որքան կարելի է աժան նիւթացնել նոցա տպագրութիւնը, ուստի գործածում են վատ թուղթ եւ մանրատառ տիպ։ Աշակերտները յաճախ նախադասելի են համարում մի եւ նոյն գրքի փոքր գիրք ունեցող հրատարակութիւնը, քան թէ մեծ գիրք ունեցողը, չհասկանալով թէ որպիսի մեծ վտանգի ենթարկում են նոքա իւրեանց տեսողութիւնը։ Ո՛չ սակաւ վնասակար է բազմաթիւ գրաւոր աշխատութիւնը։ Որքան աւելի շատ է գրում աշակերտը, այնքան նա ընտելանում է աւելի շուտ շուտ եւ մանր գրել։ Ամեն տեղ նկատած է որ՝ աշակերտները իւրաքանչիւր բարձր դասարանում գրում են աւելի մանր եւ աւելի տգեղ։ Մանր գրութիւնը շատ նպաստում է կարճատեսութեան զարգացման, որովհետեւ ստիպում է գրելու եւ կարդալու ժամանակ թուղթը բռնել աչքերից մօտիկ։

Վերջապես հարկաւոր է ուշ դարձնել նաեւ մի հանգամանքի վերայ, որը կարող է վնասակար ներգործութիւն ունենալ տեսողութեան զարգացման վերայ։ Այդ է—դասատան գրատախտակի դրութիւնը։ Սովորաբար նորա համար

ընտրուած այնպիսի տեղ, որը յարմար է վարժապետին, շատանգամ ուշ չդարձնելով աշակերտների յարմարութեան վերայ։ Երբեմն գրատախտակը գետեղուած է դասատան այնպիսի մութ տեղում որ միայն լաւատ ջօրելով աչքին կարելի է կարդալ նորա վերայ գրածը։ Երբեմն գրատախտակի երեսը շատ փայլուն է, ուստի եւ պարզ չէ երեւում գրածը կամ նկարածը։ Երբեմն գրատախտակի ներկը այնպէս մաշուած է որ նոր գրածը չէ որոշվում հին գրածներից։ Բոլոր այդպիսի դիպուածներում մեծ դժուարութիւն է կրում աշակերտի աչքը — նա ստիպուած է աչքերը փոքրացնելով նայել, կոպերը յաճախ խոպոպացնել, գլուխը առաջ տանել։ Վերջապես գրատախտակը համարեա միշտ շատ մօտիկ է լինում առաջին նստարանների աշակերտներից եւ շատ հեռու քամակի նստարանների աշակերտներից։ Ի հարկէ դասատան մեծութեան եւ աշակերտների շատութեան ժամանակ դժուար է տալ գրատախտակին այնպիսի դրութիւն, որը յարմար լինի բոլորի համար, բայց կարելի է բաւական քչացնել նորա անյարմար դրութեան վնասակար ազդեցութիւնները։ Ի միջի այլոց օգտակար է երբեմն երբեմն փոփոխել կամ գրատախտակի տեղը եւ կամ աշակերտների տեղերը։

XI. Պատիժ։

Կրթութեան նպատակն այն է որ մանուկը սովորի վարուել եւ գործել այնպէս, որպէս վայել է խելացի եւ բարոյական էակին։ Կրթողը ի նկատի ունի տալ մանկան այնպիսի դրութիւն խելքի, կամքի եւ զգացմունքի, որ նա ա-

մեն մի դիպուածում իւր սեփական ներքին ձգտողութեամբ աւելի յօժարամիտ լիներ կատարել բարի, քան թէ չար։ Այստեղից պարզէ, ասում է Բենեկէն, որ եթէ կրթութիւնը կատարուած է ամեն կողմից կանոնաւորապէս, չէ կարող լինել ոչ պարգեւների եւ ոչ պատիժների մասին։ Պարգեւները եւ պատիժները, այսինքն ախորժելի եւ անախորժ զգացմունքները, որը դիտմամբ ստեղծուում են մանկան այս կամ այն գործողութեան վերայ, հարկաւոր են լինում միայն այն ժամանակ, երբ կրթութիւնը չէ եղել բոլորովին յաջողակ։ Պարգեւների եւ պատիժների գործադրութիւնը ապացուցանում է որ՝ նուազ են մանկան ներքին ձգտողութիւնները առ բարի վարքը, եւ թէ նոցա հզօրացնելու համար հարկաւոր են արտաքին միջոցներ։ Այս ընդհանուր նկատողութիւններից բղխում են հետեւեալ գործնական եզրակացութիւնները։

Նախ կրթողը որքան կարելի է ժլատ պիտի լինի պարգեւների եւ պատիժների մասին։ Եւ պարգեւները եւ պատիժները են չարիք, որը կարելի է թոյլ տալ միայն իբրեւ հարկաւորութիւն։ Ուստի նոցա չէ հարկաւոր գործածել այնպիսի դիպուածներում, երբ վատ յատկութիւնները ժամանակով ինքն ըստ ինքեան կանհետանան, զո. մանկան անփորձութեան կամ անխոհեմութեան, կամ նորա ժրաշարժութեան ժամանակ։ Չէ հարկաւոր մանուկից պահանջել այն, ինչ որ յատուկ է միայն չափահաս մարդուն, չէ հարկաւոր աշխատել ստանալ պտուղները ծաղիկներից առաջ։

Երկրորդ՝ որովհետեւ պարգեւները եւ պատիժները մի միայն տեղն են բռնում մանկան ներքին ձգտողութիւնների

առ բարին եւ կամ հզօրայնուածն նոցա, ուստի չէ հարկաւոր գործածել նոցա այն ժամանակ, երբ այդ ձգտողութիւնները արդէն երեւոյթ են։ Այսպէս զօ. առաջ կարելի է գրաւել մանկան սէրը առ ուսումն պարգեւներով, բայց երբ նա սիրեց ուսումը, արդէն այդ իսկ սէրը պիտի գրաւէ նորան դէպի այն, առ որ՝ նորան գրաւումէր առաջ պարգեւը, եւ ուրեմն պարգեւը դառնում է արդէն աւելորդ։

Երրորդ՝ որովհետեւ պարգեւները եւ պատիժները ոչնչին նպատակ հզօրացնել մանկան ներքին բարոյական ձգտումները, նոքա օգտակար են միայն այն ժամանակ, երբ արդարեւ մատուցանում են մանկան այդ օգնութիւնը։ Այսպէս ուրեմն պարգեւը եւ պատիժը պիտի ունենան ներքին մերձաւորութիւն, շաղկապ, աշակերտի այն գործողութիւնների հետ, որք պարգեւատրվում են կամ պատժվում են, եւ պիտի նպաստեն զարգացման այն յատկութեանց, որը կամենում հզօրացնել։ Կուռասեր մանուկը պիտի թողնել առանձին միայնակ, անմաքուրը եւ կեղտոտը չպիտի թողնել ընկերութեան մէջ, անհոգսին եւ անուշադրին չէ պէտք յանձնել այնպիսի գործ, որը պահանջումէ հոգատարութիւն եւ ուշադրութիւն, շատախօսին չէ պէտք հաղորդել ոչինչ, շատակերը կարող է պահել (քիչ ուտել), եւլն։

Չէ պիտոյ մոռանալ որ՝ պարգեւները եւ պատիժները չեն մնում առանց ազդեցութեան աշակերտի բնաւորութեան վերայ։ Պարգեւատրելով աշակերտը քաղցրեղէններով նորա հնազանդութեան համար, կարելի է դարձնել նորան քաղցրասէր։ Ընդվիջելով մանուկի վարմունքը եւ շարժմունքը ամեն րոպէ՝ կարելի է դարձնել նորան փոքրոգի, թուլասիրտ եւ վատուժ։ Անխոհեմ պատիժը վնաս

խանակ լաւ ազդեցութեան գործումէ վատ ազդեցութիւն։ Անխոհեմաբար պատժելով ծուլութեան համար՝ կարելի է զարգացնել աշակերտի մէջ ատելութիւն առ ուսումն։ Բայց մեր նպատակն է ցոյց տալ պատիժների առողջապահական կողմը։

Ծեծի եւ առ հասարակ մարմնաւոր պատժի անտեղիութիւնը ըստ գաղափարին ընդունուած են բոլոր լուսաւորեալ վարժապետները. բայց գործնականութիւնը ցուցանումէ բազմաթիւ շեղումներ այդ դիրքորոշումից։ Պէտք է նկատել որ՝ ուսուցչի պաշտօնը —մշտական պարապմունքներ գրասենեակում, նստողական կեանք, պակասութիւն մաքուր օդի եւ շարժողութեան,—շատ նպաստում են գրգռողականութեան զարգանալուն ուսուցչի մէջ։ Իսկ գոյանալով գրգռողականութեան աղբիւրների տակ՝ ուսուցիչը յաճախ խանգարում է աշակերտի մարմնական անձեռնմխելիութիւնը։ Մոռանալով պատժի բարոյական նպատակը, ցանկանալով լրացնել աշակերտի վերայ ունենալի ազդեցութեան սակաւութիւնը պահանջողութեանից խստութեամբ, ուսուցիչը անցնում է բարոյական եւ ֆիզիքական օրէնքների սահմանները եւ գործածում այնպիսի պատիժներ, որք ցուցանուվեն նորա տգիտութիւնը եւ խստասրտութիւնը։ Մանկական եւ երիտասարդական հասակի բազմաթիւ տկարութիւնները, զօ. տկարութիւն ուղեղի, ականջների, մէջքի եւ ողնաշարի, վզի, մատների, բարդուած են անմիջապէս ուսուցիչների պատասխանատուութեան վերայ, որոց յանցանքը այնու աւելի ծանր է որ՝ վնասուածները լինուվեն ըստ մեծի մասին թոյլ, սակաւարիւն, խուարսոտ անձինք, որոց մտաւոր նուազութիւնը շաղկապուած է եւ հետեւանք

է նոցա ֆիզիքական նուազուրթեան։ Ինչպէս ուսուցիչը կարող է այնպէս զարգացնել աշակերտի խղճմտանքը եւ ամօթխածուրթիւնը եւ հզօրացնել, բարձրացնել, մարմնական պատիժների նշանակուրթիւնը որ՝ միայն պատժի սպառնալիքը կարող է դառնալ բարձրագոյն աստիճան պատժի։ Ուսուցիչը, որը անմտաբար եւ անխոհեմաբար գործածուում է մարմնական պատիժները՝ բթացնում է աշակերտների բարոյական զգացմունքները եւ անխուսափելի կերպով հասնում է նա խստաբարոյուրթեան, որը վնասակարապէս ազդում է աշակերտների առողջուրթեան վերայ։ Եթէ երբեմն շատ հարկաւոր է գործադրել անախորժ մարմնական զգացմունք իբրեւ միջոց պարտաճանաչուրթեան եւ պատուաճանաչուրթեան բթացած բարոյական զգացմունքները զարթացնելու համար, պէտք է զգուշանալ որ՝ մարմնական անախորժ զգացմունքը չդառնայ տանջանք եւ նահատակուրթիւն եւ անպատուրթիւն, եւ կամ չպատճառէ մանկան առողջուրթեան որ եւ իցէ վնաս։ Ի պատիւ ուսուցանող դասակարգի անձանց՝ պէտք է ասել որ՝ զանազան մարմնական պատիժները, որք վիրաւորում են եւ անպատուում են աշակերտների բարոյական արժանաւորուրթիւնները, այժմ, մեր ժամանակում, են աւանդուրթիւն հին ժամանակի, թէ եւ ոչ շատ հին—որովհետեւ այդ պատիժների հետքերը իբրեւ զանազան եւ տեղական տկարուրթիւններ եւ վնասներ՝ կրում է իւր վերայ դեռ եւս ներկայ սերունդը։ Այժմ արդէն աւելի չեն չոքացնում, չեն հանում աշկերտը խայտառակ սիւնի մօտ ի զուարճուրթիւն ամբողջ դասատան, չեն կախում աշակերտների վկրայ իշի ականջներ, չեն հագցնում նոցա վերայ յիմարուրթեան գլխարկներ,

եւլին։ Այնու ամենայնիւ այժմ դպրոցներում գործադրուած պատիժներից շատերը ամենեւին չպիտի լինին ընդունելի, զօ. ապտակը, ականջների քարշելը, հարուածները կամ գարկերը գլխին եւ վզակոթին, ձեռքերի եւ մատների ծեծելը քանոնով, երկարատեւ կանգնուելն մի տեղում ոտի վերայ, աշակերտի արգելելը դասարանում չորս ժամաւոր դասերից յետոյ, զրկելը հացից, ծանրաբեռնելը տնային պարապմունքներով եւլին։ Կան այնպիսի ուսուցիչներ, որք չեն պահպանում որ եւ իցէ աստիճանաւորութիւն պատիժների մէջ եւ բարեկարգութիւնը անխափան պահպանելու համար միշտ գործածուելն ամենածանր պատիժներ, այդպէսով ոտնակոխ անելով թէ՛ իւրեանց պատիւը եւ հեղինակութիւնը եւ թէ՛ մանուկների բնական իրաւունքները։

Մանկան գլուխը 7—14 տարեկան հասակում, կազմուածքի զարգանող դրութեան պատճառով, այլ եւ արեան հոզօր հոսանքների պատճառով, որք են հետեւանք դպրոցական պայմանների, այնչափ քնքուշ է որ՝ չէ դիմանում ոչինչ հարուածներին առանց վնասի ուղեղային նիւթերի եւ ջղային գործունէութեան համար։ Ապտակները եւ գարկերի գլխին շատ կամ քիչ եւ մերձաւոր կամ հեռաւոր հետեւանք են ունենում երբեմն սուր (ծանր) եւ կրկնողական գլխացաւութիւն եւ մինչեւ անգամ բթամտութիւն։ Նոյնը պէտք է ասել վզակոթին տուած գարկերի մասին, որք պատճառուելն ցնդումն փոքր ուղեղի եւ տեսակ տեսակ տկարութիւններ, երբեմն անբժշկելի։ Մէջքին տուած գարկերը ունենալով մի եւ նոյն վտանգները փոքր ուղեղի համար, երբեմն նաեւ անճոռնացնուելն եւ կոտրուելն ողնաշարը։ Խստութիւնը, որը ցուցանվում աշակերտների

ձեռքերը ծեծելով, եւ որը հետեւացնում է մարմնոյ այդ նշանաւոր մասների համար շատ տեսակ տկարութիւններ, պիտի լինի ամեն անգամ առարկայ դատաստանական վրէժխնդրութեան ընդդէմ ուսուցչի։ Երկարատեւ կանգնումն ոտի վերայ, որը կարծես շատ վտանգաւոր չէ, իսկապէս շատ վտանգաւոր է եւ պատճառում է, ինչպէս տպաւորած է բազմաթիւ փորձերով, ծռմռկութիւն ողնաշարի եւ սապատողնութիւն։ Մանուկը ըստ իւր բնական յատկութեան չէ կարող երկար կանգնել մի եւ նոյն տեղում. նորա բնական շարժողութիւնը յուցանում է նորա կենսական պիտոյքը՝ որքան կարելի է յաճախ փոխել մարմնոյ ծանրութեան կեդրոնատեղը։ Մանկան ողնաշարը դեռ եւս այնպէս թոյլ է՝ որ չէ դիմանում ոչ երկարատեւ կանգնելուն եւ ոչ երկարատեւ նստելուն ուղիղ դրութեամբ։ Գեղձային յօդուածները ողնաշարի եւ փափուկ կապերը ծռվում են ամեն մի ճնշողութիւնից։ Երբ մանուկը ստիպուած է կանգնած մնալ մի եւ նոյն տեղում, նա անդադար փոխում է ոտը, փոխելով այդպէս մարմնոյ ծանրութեան կեդրոնատեղը եւ հանգիստ տալով երբեմն աջու, երբեմն ձախու կողմի ոսկորներին։ Այդ ժամանակ ողնաշարը ծռվում է, ուսերը եւ կոնքը ստանում թեքուած դրութիւն։ Ուստի միանգամայն անհնարելի է որ՝ դպրոցները գործածելով ոտի վերայ կանգնելը իբրեւ պատիժ՝ նպաստում են զարգացման այնպիսի տկարութեան, որը առանց դորա խիստ շատ տարածուած է սովորողների մէջ—ծռնութիւն ողնաշարի։

Առ հասարակ պատիժները գործածելու ժամանակ չէ պէտք մոռանալ որ՝ մարմինը եւ հոգին անբաժանելի են կրթութեան գործի մէջ։ Ով յօդուտ հոգու այլանդակում է

եւ խեղումէ աշակերտի մարմինը, նա վատ ծառայութիւն է մատուցանում հասարակութեան եւ մարդկութեան:

XII. Դպրոցական կարգապահութիւն:

Իւրաքանչիւր դպրոցը պիտի ունենայ իւր կարգապահութիւնը, բայց ոչ մի տեսակ կարգապահութիւնը չպիտի ընդունէ իբրեւ օրէնք կամ սովորութիւն այնպիսի կանոններ եւ կարգեր, որք վնասակար կերպով ներգործում են մանուկների առողջութեան վերայ: Դպրոցական վարչութիւնը արթնութեամբ պիտի հսկէ բոլոր մասնաւոր կարգապահական կանոնների վերայ, որը սահմանադրում է այս կամ այն ուսուցիչ մի կամ միւս դասարանում, եւ ծանր ուշադրութեամբ պիտի քննէ նոցա' յօգուտ մանուկների առողջութեան: Չնայելով մեր բոլոր յարգանաց վերայ առ ուսուցնատուռ անձանց դասակարգը եւ մանկավարժական ծանր գործի ներկայացուցիչները, մենք չենք կարող ծածկել որ' վարժապետների մէջ պատահում են երբեմն ինքնահաւան, մեծամտաձոռ եւ բռնակալ անձինք, որք քարոզում են կոյր հնազանդութիւն իւրեանց կամակորութեան, եւ չունենալով բաւականաչափ տեղեկութիւններ բժշկականութիւնից' յաճախ զոհում են մանուկների առողջութիւնը իւրեանց ինքնասիրութեան: Այդ դպրոցական բռնակալները, չընայելով իւրեանց գիտնականութեան, բարեկրթութեան եւ շատ անգամ անկեղծ բարեսրտութեան վերայ, մեծամտութեամբ նայում են ամեն մի անհրաժեշտ միջամտութեան վերայ, հակառակ դորանով ծնողների բընական հոգատարութիւնը իւրեանց զաւակների առողջու-

թեան մասին եւ գիտութեան սկզբունքների վերայ հիմնաւորած պահանջները բժիշկների։

Հրաւիրուելով ուշադրութիւն դպրոցների մի քանի կարգապահական կանոնների վերայ, որոց վնասակար ազդեցութիւնը մանուկների առողջութեան վերայ հաստատուած են փորձով։

Շատ բարեկարգ դպրոցներում ընդունած է իբրեւ կանոն՝ բանալ դպրոցի տան դուռը միայն 4—5 րոպէ պատից առաջ։ Աշակերտները, որք ժողովւում են սովորաբար շատ առաջ, ստիպուում են դպրոցի բակում սպասելով դրան բացման րոպէին։ Այս կանոնը ճշտութեամբ պահպանելուվ մինչեւ անգամ ձմերային ցուրտ եւ աշնան ու գարնան խոնաւ օրերին։ Ոչ էլ տեսել մանուկներ կանգնած երեսներով, կուչ եկած ձեռքերով եւ դողդողդ շրթունքներով, որք թռչկոտում են ձմեռուայ ցուրտ օրին ուսուցմնարանի դրան առաջեւ։ Չէ հարկաւոր երկարօրէն խօսել թէ որպիսի մեծ վտանգ կայ մանուկների առողջութեան համար յիշեալ սովորութեան մէջ, մանաւանդ եթէ առնենք ի նկատի որ՝ շատ մանուկներ չկիմանալով ժամանակը եւ վախենալով ուշանան դասին շատ անգամ վազելով գնում են եւ հասնում են դպրոցին սաստիկ տաքացած դրութեամբ։ Ինքնահաւան պաշտպանները կարգապահութեան ասում են—«մանուկները ժամանակից առաջ չպիտի գնան դպրոց»։ Բայց հրաժարուելով այդ վերացական գաղափարից, չէ կարելի չնկատել որ՝ դպրոցի վարչութիւնը կվարուէր աւելի ժանկալ ժաքար եթէ այնպէս խիստ չպահպանէր արտաքին ձեւերը, որք մեռցնում են մանուկների առողջութիւնը։ Լաւ է թոյլ մանուկները դասարան եւ փոքր ինչ

աղմուկ հանեն այնտեղ—այդտեղ կարելի է ունենալ նոցա վերայ հսկողութիւն։ Իսկ դրան առաջեւ ժողովուած մանուկները, մնալով առանց վերահսկողութեան, կատարում են ամեն տեսակ անկարգութիւններ։ Մինչդեռ դպրոցը այնպիսի խստութեամբ մերժում է թայց եղած եւ ցրտից դողդղող մանկան մուտքը, միշտ բացվում է այդ դուռը իրաքանչիւր ուսուցչի առաջեւ, որը միշտ հագնուած է լինում եղանակի դրութեան յարմար։ Պէտք է արդեօք ասել թէ որպիսի անբնական զգացմունքներ զարգացնում է այդ սովորութիւնը աշակերտների մէջ ուսուցիչների վերաբերմամբ։ Մանուկների մնալը դպրոցի դրան առաջեւ ցուրտ, անձրեւային եւ քամուտ եղանակին ունի այնու տեսլի վնասակար ազդեցութիւն նոցա կազմուածքի վերայ որ՝ դորանից յետոյ անմիջապէս հետեւում են երկար ժամեր նստողութեան եւ հզօր պարապմունքների, երբ արիւնը առատութեամբ հոսում է դէպի դլուխը, կուծքը եւ ներքին գործարանները։ Թրջուած ոտին կամ պաղած կաշուն չէ կարելի տալ իւրեանց սովորական դրութիւնը շարժողութեամբ եւ արեան հզօրացրած հոսանքով դէպի մարմնի արտաքին մասները։ Ընդհակառակն հետեւեալ հոսանքները արեան դէպի ներքին գործարանները սաստկացնում են մրսողութեան վտանգը։

Դառնում ենք այժմ դէպի մեր սովորութիւնը, որ շատ նմանութիւն ունի վերոյիշեալի հետ։ Շատ դպրոցներում ընդունած է երբեմն օրէնք որ՝ դասերի միջանկեալ ազատութեան ժամանակ ոչ մի աշակերտ չէ կարող մնալ դասարանում, այլ ամենքը պիտի դուրս գնան բայ բակը։ Մենք հակառակ չենք այդ կանոնի հիմնաւոր նպատակին։

Դասատան օդը մաքրելու համար մեծ միջանկեալ ազատ ժամ-
ջոցին հարկաւոր է հեռացնել աշակերտները դասարանից։
Թոյլ տալ մի քանի աշակերտներին մնալ այդ ժամանակ
դասարանում շատ պատճառներով չէ կարելի։ Աւելի վե-
տանգաւոր է այն պատճառով որ՝ մի քանի հիւանդոտ ա-
շակերտները կգործածեն այդ ժամանակը վատ եւ ծածուկ
նպատակների համար։ Բարեխառն եղանակին կանոնը, որոյ
մասին խօսուածնք, պիտի պահպանուի ճշտութեամբ։ Բոլոր
աշակերտները պիտի դուրս հանած լինին բակը, ուր եւ պի-
տի պարապին մարմնամարզութեամբ ուսուցչի առաջնոր-
դութեամբ եւ նորա վերահսկողութեան տակ։ Բայց եթէ
այդ կանոնը պահպանվում է ամեն ժամանակ, ամեն տեսակ
եղանակին, յայնժամ դա դառնում է կատարեալ բարբա-
րոսութիւն նուազ առողջութեան աեր աշակերտների վե-
րաբերմամբ։ Տաք դասարանից, տաքացած գլխով, աշակեր-
տը, շատ անգամ չծածկելով վերարկուն վազում է բացօ-
թեայ բակը եւ ենթարկվում է տարու դառնաշունչ եղանա-
կի բոլոր ծանր ազդեցութեանց։ Եթէ նա յետ է մնում
ճանապարհին, ժիր ընկերները մղում են նորան եւ քարշու-
մեն դէպի բակը։ Իսկ այդ տեղ, եթէ նա նուազ, հիւան-
դոտ մանուկ է, սովորաբար մնում է կանգնած հեռու հա-
սարակաց աղմուկից եւ խաղերից եւ դողում է ցրտից։ Բայց՝
մեկ կողմ թողնելով հիւանդոտները՝ շատ անգամ աւելի
պնդակազմները եւ առողջները ստանում են այդպիսի դի-
պուածներում սարսափելի բորբոքողական տկարութիւն-
ներ, մանաւանդ բորբոքում շնչառութեան գործարաննե-
րի։ Ուրեմն եթէ կամենում են որ՝ սոյն կանոնը պահպա-
նուի անխափան տարու ամեն ժամանակ՝ հարկաւոր է դո-

բա համար առաջ չլինել առանձին ճաճկած եւ ցրտից պաշտպանուած սրահ կամ դահլիճ, ուր քնքուշ, սակաւարիւն եւ հիւանդոտ մանուկները, մանաւանդ աղջիկները, պաշտպանուած լինին ձմերային օդի ցրտութեան աղդեցութիւնից։ Նաեւ հարկաւորէ հոգալ որ՝ մանուկները չմնան այդ տեղ առանց շարժողութեան, այլ ամեն մէկը զբաղեցուած լինին իւրեանց ոյժերին համապատասխան վարժութիւններով։ Սոյն դիպուածում չէ կարելի դարձեալ առանց յանդիմանութեան թողնել դպրոցը այն պատճառով որ՝ նա շատ սակաւ ուշադրութիւն դարձնում առանձին իւրաքանչիւր աշակերտի ֆիզիքական բնաւորութեան վերայ եւ ենթարկում նուազ մանուկները այնպիսի ազդեցութեանց, որք յարմար են կանոնաւոր կերպով զարգացող կազմուածքի ոյժերին։ Աշակերտները նոր ընտիր դիւնուորներ չեն, որոյ բժիշկը գնել է ծառայութեան ընդունակութեան մասին։ Նոքա նման չեն դիւնուորներին արդէն նորանով որ՝ ամենքը գտանվում են դեռ եւս զարգացող դրութեան մէջ եւ այդ պատճառով սաստիկ շուտով ըմբռնում են ամեն տեսակ արտաքին ազդեցութիւնները։ Հոկտեմբերի դարը տնցաւ, եւ ոչ առանց հիման կարելի է ասել որ՝ հասել է խուարսկի (զօրօուխայ) եւ սակաւարիւնութեան դար։ Ուստի մի կողմ թողնելով սպարտական գաղափարները, աւելի խելացի կլինէր հետամուտ լինել առաւել համեստ նպատակներին— ըստ կարելւոյն աւելի շատ զգուշութիւն մանկական առողջութեան մասին, աւելի շատ ուշադրութիւն մանկական կազմուածքի բոլոր նուազ կողմերի վերայ։

(Կաշչոնաիոֆ.)